

УДК 94:338.45 (477) «1921/1929»

DOI: 10.30840/2413-7065.2(87).2023.282789

РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ НЕПУ

Віктор КОЦУР

orcid.org/0000-0003-4968-4813

доктор історичних наук, професор кафедри історії і культури України
та спеціальних історичних дисциплін Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Валентина МОЛОТКІНА

orcid.org/0000-0001-6092-5927

доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри історії і культури України
та спеціальних історичних дисциплін Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Людмила ХМЕЛЬНИЦЬКА

orcid.org/0000-0003-2482-4322

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і культури України
та спеціальних історичних дисциплін Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Анотація. Стаття присвячена детальному та обґрунтованому на основі статистичних та опублікованих архівних джерел аналізу проблеми раціоналізації промислового виробництва в умовах трестового госпрозрахунку в період впровадження нової економічної політики 1921–1929 рр. Розглянуто політику непу як безпрецедентний експеримент більшовицької влади, спрямований на подолання наслідків економічної кризи повоєнної розрухи. Зокрема, порушується тема, яка, попри численні праці заангажованого політичною ідеологією характеру, не знайшла належного висвітлення в історичній літературі. Акцент наукової розвідки зроблено на неупереджений ідеологічною складовою аналіз діяльності відділів раціоналізації виробництва та їхньої наукової складової із залученням на початковому етапі провідних фахівців науково-дослідної сфери, викладачів вузів, кваліфікованих спеціалістів дореволюційної школи.

Зазначено, що прагнення вищого партійного та господарського керівництва до поглинання діяльності всіх республіканських трестів та подальше переведення їх на загальносоюзне планування негативно відобразилися на діяльності організованих на початковому етапі непу відділів раціоналізації. Автори наголошують на тому, що більшовицькій владі в Україні вдалося шляхом втручання ВРНГ УСРР у діяльність трестів досягти бажаних результатів, а саме реорганізувати наради у партійно-виробничі конференції, роботою яких керували губкоми партії. Підкреслено, що окремі трести республіканського підпорядкування на початковому етапі своєї діяльності дистанціювалися від партійної складової у роботі своїх структурних підрозділів, зокрема відділів раціоналізації. Проте це було швидше винятком, ніж загальною практикою, коли профспілки посіли лідируючі позиції у розгляді питань виробничого характеру. Відзначено, що ідеологічний контроль більшовиків видозмінив прогресуючу на початковому етапі непу промисловість України у регресуючу складову всеосоюзної машини.

Ключові слова: нова економічна політика; госпрозрахунок; раціоналізація виробництва; промислові трести; тоталітаризм; волюнтаризм; ідеологія.

RATIONALIZATION OF INDUSTRIAL PRODUCTION IN THE CONDITIONS OF NEP

Viktor KOTSUR

Doctor of Historical Sciences, professor of the Department of History and Culture of Ukraine and Special Historical Disciplines, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

Valentyna MOLOTKINA

Doctor of Historical Sciences, professor, Head of the Department of History and Culture of Ukraine and Special Historical Disciplines, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

Liudmyla KHMELNYTSKA

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History and Culture of Ukraine and Special Historical Disciplines, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

Annotation. *The article deals with a detailed and substantiated analysis of the problem of rationalising industrial production in the conditions of trust self-financing based on statistical and published archival sources in the period of implementation of new economic policy in 1921–1929. The authors consider the NEP policy an unprecedented experiment of the Bolshevik government, aimed at overcoming the consequences of the economic crisis of post-war devastation. In particular, the authors raise a topic that, despite numerous works of a political and ideological nature, has not found proper coverage in historical literature. The emphasis of this scientific research is on an ideologically unbiased analysis of the activities of production rationalisation departments and their scientific component, with the involvement of leading experts in the scientific and research spheres, university teachers, and qualified specialists of pre-revolutionary schools at the initial stage.*

The article emphasises the fact that the desire of the top party and economic leadership to absorb the activities of all republican trusts and their further transfer to all-Union planning had a negative impact on the activities of rationalisation departments organised at the initial stage of the NEP. The authors stress that the Bolshevik government in Ukraine managed to achieve the desired results by interfering with the SSNE USSR in the activities of trusts, namely, by reorganising the meetings into party-production conferences, the work of which was managed by the party's provincial committees. The work emphasises that individual trusts in republican subordination at the initial stage of their activities distanced themselves from the party component in the work of their structural subdivisions, in particular, rationalisation departments. However, it was the exception rather than the general practice when trade unions took the lead in consideration of issues of industrial nature. So, in this research, the authors note that ideological control of the Bolsheviks transformed the Ukrainian industry, which was progressing at the initial stage of the NEP, into a regressive component of the All-Union machine.

Key words: *new economic policy; self-financing; rationalization of production; industrial trusts; totalitarianism; voluntarism; ideology.*

Постановка проблеми. Запровадження нової економічної політики в 20-х роках ХХ ст. в Україні більшовицькою владою стало однією із найсуперечливіших за своєю суттю сторінок вітчизняної історії, яка сьогодні в умовах повномасштабної війни рф є актуальною, адже її вивчення дає колосальний

досвід для відбудови зруйнованої економіки незалежної держави, що відстоює своє право на суверенне майбутнє з передовою економікою, орієнтованою на тісну співпрацю зі світовим ринком на правах суб'єктності. Економічна відбудова в сучасних умовах потенційно можлива лише в разі послідовного здійснення

радикальних реформ та утвердження модернізованого механізму ринкового господарювання. Проте досвід економічних перетворень, здійснених у перші десятиріччя незалежності України, показав всю неоднозначність процесу переходу від командно-адміністративної до ринкової моделі економіки. Саме за таких умов стало зрозуміло, що врахування лише світового досвіду замало без досконалого вивчення уроків минулого, зокрема у сфері національних особливостей розвитку вітчизняного суспільства та отриманого ним історичного досвіду, які в симбіозі можуть стати міцним ґрунтом для втілення новітніх економічних проєктів в Україні. З огляду на цей факт дослідження механізму реалізації нової економічної політики та усього спектра ринкових відносин в Україні має винятково важливе практичне значення для науково-дослідної сфери, позбавленої політичної заідеологізованості.

Адже, незважаючи на досить короткий термін впровадження непу (1921–1929), саме механізм ринкових відносин як першооснова нових методів господарювання показав свою дієвість, що було проілюстровано високими показниками соціально-економічного розвитку у різних галузях виробництва. Однак, попри загальну доступність раніше табуйованих архівних матеріалів, тема нової економічної політики має ряд дослідницьких прогалин, що потребують нагального незаангажованого політичним пресингом дослідження. Оскільки використання новітніх методів для повоєнної відбудови України наразі є своєчасним запитом суспільства, а непівські методи господарювання можуть стати колосальним досвідом, апробованим на національному соціально-економічному

підґрунті, запропонована тема є актуальною.

Аналіз джерел та попередніх публікацій. Ряд аспектів досліджуваної проблеми представлені у працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, таких як О. Александров [1], О. Андріянов [2], П. Бакуменко [3], А. Бут, П. Добров [4; 5], І. Гальперін [6], М. Горбоватий [7], В. Гринчуцький [8; 9; 10], М. Гроссман [11; 12; 13], Т. Дерев'янкін, С. Кульчицький [14; 19], О. Доценко [15], Б. Лановик [20], О. Пиріг [23], О. Сушко [26] та ін. Вони представили наукові розвідки щодо процесу запровадження нової економічної політики в Україні як у загальному контексті, так і розглядаючи окремі аспекти, зокрема проблему раціоналізації промислового виробництва в умовах трестівського госпрозрахунку, механізм оптимізації та модернізації виробничих процесів тощо. Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, окреслена в статті тематика залишається актуальною та потребує переосмислення і належного обґрунтування, оскільки представлена переважно у формалістичному характері.

Мета статті – дослідити процес раціоналізації промислового виробництва в умовах нової економічної політики та окреслити основне коло проблем, пов'язаних із взаємодією з механізмом трестівського госпрозрахунку в його соціально-економічній площині у період 1921–1929 рр.

Визначальними **методологічними підставами** наукової розвідки є неупереджений аналіз, системний підхід та ціннісна верифікація здійснюваних трансформацій.

Отримані результати. Основоположним завданням промислових трестів

із моменту впровадження в життя засад нової економічної політики була організації процесу виробництва відповідно до нових цілей і завдань, які ставив більшовицький уряд. За таких умов одним із основних шляхів підвищення ефективності роботи виробничого сектору економіки була його раціоналізація, поставлена першочерговим завданням для правлінь трестів та за активного сприяння використання досягнень тогочасної економічної науки. До прикладу, ряд радянських учених у своїх наукових розвідках окреслили передові досягнення світової економіки. Так, було взято до уваги та адаптовано до трестівської моделі управління напрацювання всесвітньо відомих фінансистів та економістів Ф. Тейлора, Г. Форда та А. Файоля, чії передові ідеї лягли в основу розвитку промислового виробництва на Заході [10, с. 11].

Відповідно до умов госпрозрахункової системи як основи непу у промисловому виробництві ключовою ланкою виступали підприємства, об'єднані у трести. Більшість із них потребували реконструкції та раціоналізації всього циклу виробничих потужностей. Окрім того, концентрація виробництва призвела до скорочення номенклатури ряду виробів, типів та марок продукції з метою спеціалізації заводів на окремих товарах, які користувалися попитом. Здійснюючи таку спеціалізацію виробництва, більшість правлінь трестів спрямовували свої зусилля на завантаженість обладнання для масового випуску типової продукції та впровадження новітніх методів виробництва, які б призвели до його раціоналізації. До прикладу, на підприємствах «Укртрестсільмашу», заводи якого у довоєнний період випускали

850 моделей різноманітної техніки сільськогосподарського призначення у 1923/24 р., кількість машин сягала лише 117, а вже у 1924/25 р. – дійшла до 23 моделей у результаті запроваджені раціоналізації потужностей [5, с. 124].

Акцентування уваги на проблемах раціоналізації виробництва припало на 1923–1924 рр., на період виходу трестованої промисловості із кризи збуту виробленої продукції, коли ситуація для трестів значно поліпшилася за рахунок як вдосконалення системи організації і управління, так і використання передових досягнень світової науки і техніки.

Варто зазначити, що ще у кінці 1923 р. Вища рада народного господарства (ВРНГ) УСРР вирішила підтримати раціоналізаторські ініціативи промислового сектору в Україні шляхом створення на базі трестів так званих відділів раціоналізації – планових організаційних бюро, які входили до структури апарату тресту, підпорядковувались безпосередньо голові правління та були наділені адміністративними функціями. До повноважень планових організаційних бюро входила підготовка рекомендацій із вдосконалення системи організації та управління виробництвом. З метою об'єднання раціоналізаторської роботи на окремих ділянках утворювалися відділи раціоналізації виробництва. У їхньому складі перебували сектор технічної раціоналізації виробництва із теплотехнічним бюро у його структурі та сектор організації виробництва і управління [1, с. 324–326].

Водночас відомі випадки, коли окремі трести, як, для прикладу, трест «Хімвугілля», із власної ініціативи проводили широку роботу через свої бюро. Так, 1924 р. у москві правління «Хімвугілля»

відкрило власне консультатійне бюро, основним завданням якого було отримувати консультації із питань виробництва, вирішувати конкретні проблеми техніко-економічного характеру, напрацьовувати нові технології. До бюро з цією метою було залучено значну кількість фахівців науково-дослідних установ, вузів та лабораторій [11, с. 9–10].

Значних результатів у питанні раціоналізації виробництва досяг «Південмаштрест», організаційне бюро якого своїми напрацюваннями оптимізувало процес переобладнання існуючого устаткування, істотного збільшення норм виробітку продукції та організації виробництва за новими стандартами якості [20, с. 423–424]. Зокрема, до головних досягнень у сфері раціоналізації «Укртрестсільмашу» можна віднести налагодження продукції масового виробництва [16, с. 35–37].

До прикладу, з метою подальшої раціоналізації виробництва харківському заводу «Серп і молот» правління тресту надало статус дослідно-показового підприємства. Також вагомі досягнення у галузі раціоналізації виробництва здійснювалися на підлеглих підприємствах «Славсільтресту», «Південьсталі», «Південнорудному тресті» та інших. Активні заходи з раціоналізації виробництва відкривали перспективи зниження собівартості продукції, нарощування виробничих потужностей, економії матеріальних ресурсів тощо [14, с. 43–46].

1927/28 р. ВРНГ СРСР зобов'язала трести у галузі раціоналізаторських робіт перейти на планові основи [23, с. 176]. Проте прагнення вищого господарського органу монополізувати діяльність всіх правлінь трестів у всеохопному плановому контролі не мало успіху.

Адже в умовах непу трести вели систематичний облік ефективності впровадження раціоналізаторських заходів, що було одним із небагатьох сегментів, який у діяльності трестів повною мірою не підлягав плануванню. Таким чином, більшовицькій владі в Україні в процесі маніпулятивних втручань ВРНГ УСРР у діяльність трестів не вдалося досягти бажаних результатів у прагненні до всеохопного планування. Отже, план раціоналізаторських робіт трестами був зірваний, за винятком «Укрмахортресту» та «Укртютюнтресту», які прозвітували про його виконання на 85% та 97%, тоді як решта трестів в Україні виконали його в значно меншому об'ємі [3, с. 42].

Процес раціоналізації виробничих потужностей у трестах проходив таким чином: модернізація, а у деяких випадках реконструкція наявного обладнання (основний капітал та технічні засоби), покращення паливно-енергетичної системи, організація виробничого процесу та його обслуговування, раціоналізація праці, техніки безпеки та охорони праці, покращення виробництва та численних методів обробки, поліпшення системи організації управління [26, с. 42–45]. Від 1926/27 р. трести отримали дозвіл від ВРНГ УСРР виділяти значні суми на перераховані вище заходи, що в дуже короткий термін дало плідні результати. До прикладу, у 1926/27 р. 14 республіканських трестів витратили 2042 тис. руб. на проведення раціоналізаторських заходів, а вже у наступному 1927/28 р. – 3536 тис. руб. [7, с. 26].

У процесі зниження собівартості готової продукції заходи із раціоналізації виробництва відігравали важливу роль, зокрема, у 1927/28 р. питома вага таких заходів у загальному зниженні

собівартості продукції становила 26%, хоча у деяких трестах вона сягала понад половину [28, с. 58].

Важливу роль у раціоналізаторському процесі виробництва в період непу відігравали численні виробничі наради, організація яких була обумовлена специфікою економічної ситуації 1923 р., яка увійшла у вітчизняну історію як «ножиці цін», в результаті кризи збуту на промислову та сільськогосподарську продукцію. Таке загострення економічної ситуації та зростаюча соціальна напруга стали своєрідним каталізатором дій влади «советів», які висунули перед союзними та республіканськими господарськими органами завдання негайної раціоналізації виробництва у максимальних масштабах. Так, вже у листопаді 1923 р. ВРНГ розіслала до правлінь трестів спеціальний циркулярний лист «Про економічну роботу профспілок», у якому йшлося про те, що шляхи виходу із кризи слід шукати у зниженні собівартості випущених промислових товарів. Реакцією на такий заклик влади стала масова організація виробничих нарад [2, с. 26].

Безпосередньо в Україні вони почали організовуватись у 1924 р. з ініціативи вищих господарських органів республіки. Їх основною метою було визначено активне залучення спеціалістів, керівників низових ланок виробництва, фахівців для стимулювання процесу покращення організації та раціоналізації виробництва, зниження собівартості продукції та підвищення її якості. Проте ініціативу в цій справі перехопив ідеологічний орган – ЦК КП(б)У [18, с. 112–113].

Зокрема, була організована комісія із представників ВРНГ УСРР, ЦК КП(б)У та Укрбюро ВЦСПС, яка реорганізувала попередні наради у партійно-виробничі

конференції, керівництво роботою яких перейшло до рук губкомів партії. Таким чином, республіканські господарські органи в такий спосіб були усунуті від керівництва над їх роботою [17, с. 321]. ЦК КП(б)У спеціальним листом вказав, що участь у роботі таких нарад могли брати тільки члени партії. Тим самим остаточно було покинчено з ідеєю виробничих нарад, а отже, і залучення виробників до раціоналізації процесів виробництва. Основне завдання партійно-виробничих конференцій полягало у виявленні та з'ясуванні причин невиконання партійних директив правліннями трестів республіки [26, с. 59].

Проте така дискримінація господарських органів у вирішенні суто виробничих питань панувала не завжди. До прикладу, у повістках денних партійно-виробничих нарад таких трестів, як «Спиртотрест», «Тютюнтрест», на початковому етапі непу переважали винятково питання господарського характеру, тоді як повістка денна, зокрема, «Цукротресту» за 1925 р. містила цілий ряд доповідей представників місцевої парторганізації на тему ролі та завдань партійних осередків у виробництві. Все частіше головною умовою скликання пленумів конференцій стає у їхньому порядку денному наявність доповідей ревізійної комісії та ЦК профспілки, представника правління тресту із питань фінансової, виробничої та комерційної діяльності підприємств [12, с. 9–10].

Так, на партійно-виробничих конференціях «Спиртотресту» та «Цукротресту», окрім численних пленумів, були організовані секції, на обговорення яких ставилось питання «нагальної важливості». Розглянемо їх на прикладах «Спиртотресту», по якому у 1926 р. було

організовано дві секції: по виробничому плану і питаннях економіки праці, і «Цукротресту» – Вінницьке відділення – 4 секції: по сільському господарству, виробничо-технічна, фінансово-адміністративна та з питань підвищення ефективності праці. Проте на конференціях «Тютюнтресту» секції не було створено. Водночас варто зазначити, що у той час, коли на конференціях «Спиртотресту» на пленумі була заслухана доповідь директора одного із правлінь заводів, на конференціях інших трестів доповіді представників заводів загалом не заслуховувались [21, с. 327–328]. Із середини 1920-х років правління трестів починають дедалі частіше приділяти увагу на проведення вже загальнотрестових виробничих нарад, а не заводських, як було на початковому етапі непу [22, с. 195].

Кількість виробничих нарад, починаючи з другої половини 1920-х років, невпинно зростає, що пояснюється наявністю неконструктивних процесів у сфері виробництва: зростання собівартості та зниження якості продукції, загальний спад продуктивності праці. Намагаючись завадити цим регресивним явищам, правління трестів та керівництво низових ланок заводів стало на шлях активного залучення робітників до участі у партійно-виробничих нарадах.

Так, вже у 1927/28 р. робітники України були активно задіяні у роботі цих нарад, подаючи до розгляду численні пропозиції щодо оптимізації промислового виробництва. Зокрема, тільки на підприємствах потужного «Шкітресту» було внесено до порядку денного близько 800 пропозицій, 700 із яких були розглянуті та ухвалені і 82% впроваджені у серійне виробництво. На підприємствах «Укртрестсільмашу» кількість внесених

пропозицій порівняно з попереднім роком невпинно зростала та сягнула 871 проти 142 [25, с. 75].

Проте партійно-виробничі наради, відчуваючи тиск із боку партійних органів, не виправдали покладених на них сподівань, маючи на це ряд пояснень. Одним із них був той факт, що правління трестів звертали велику увагу на проведення виробничих нарад переважно загальнотрестівських масштабів. Однак значно більших результатів, на нашу думку, можна було досягти, виносячи нагальні питання виробничого циклу на заводські наради. Іншим, не менш важливим, був той факт, що практично не було запущено в дію механізм заохочення працівників за пропозиції оптимізації виробництва винагородами, оскільки через різні причини активність спеціалістів була вкрай низькою. Самі ж робітники не вірили в ефективність нарад, а тому виказували пасивність до участі в них [24, с. 221].

Численні недоліки в організації та роботі виробничих нарад визнавали і самі партійні працівники. Зокрема, про це свідчить лист К. Медведєва, секретаря ЦК КП(б)У, адресований членам і кандидатам у члени Політбюро ЦК КП(б)У в 1928 р., після його візиту до ряду підприємств Петровського району Артемівського округу. У листі він відзначає, що «виробничі наради працюють із переборами, не даючи справжнього ефекту. Їхні постанови проводяться в життя не більше ніж на 50%, відвідування – 25%, інтерес низький, робітники не вірять у їхню силу» [1, с. 63–64].

Однією із першочергових ділянок роботи трестів у період непу у сегменті раціоналізації виробництва була так звана «фотографія» робочого

дня – запозичений метод удосконалення контролю за ефективністю праці робітників свідчив про великі резерви підвищення продуктивності праці. Так, за даними статистики ВРНГ УСРР, на середину 1920-х років у переважній більшості трестів продуктивний час становив менше половини робочого дня. Колональними були простої виробництва з вини заводууправлінь на підприємствах трестів галузі важкої промисловості. Виняток становив «Укртрестсільмашбуд», на підприємствах якого втрати робочого дня були зведені до мінімуму [13, с. 6–7]. На прикладі цього тресту робота з раціоналізації виробництва була поставлена на високий рівень, у тому числі процес «фотографії» робочого часу працівників [27, с. 254]. Проте високий відсоток раціонального використання робочого часу у вказаний період був швидше винятком, ніж загальною практикою. Адже у більшості трестів в умовах непу на кінець 1920-х років раціоналізаторська робота почала сходити нанівець, що можна пояснити загальним станом в країні, де формувался тоталітарний режим із плановою економікою. Таким чином, від починань раціоналізаторства, яке зароджувалось разом із впровадженням ринкових методів господарювання, закладених непом, відсторонилась основна сила, що формувала виробничі потужності, – кваліфіковані інженерно-технічні працівники. Більшість із них були затавровані як «шкідники» та проходили за сфабрикованими справами як носії буржуазної ідеології. Масовий терор та кампанія залякування спеціалістів старої дореволюційної школи, що мали місце після 1928 р., вкрай негативно позначились на загальному стані виробництва в країні та призвели

до поширення волонтаристських методів управління економікою.

Висновки. Отже, аналізуючи стан раціоналізаторських робіт у галузі промислового виробництва, слід відзначити численні прорахунки вищого господарського та партійного керівництва та катастрофічні наслідки, до яких призвів необґрунтований економічною доцільністю вибір методів раціоналізації. Адже ідеологічний контроль та всепоглинаюча модель планування перетворили прогресуючу на початковому етапі впровадження непу промисловість республіки у регресуючий елемент всесоюзної машини. Сам процес раціоналізації можна класифікувати як чергову більшовицьку кампанію з монополізації управління держави в усіх сферах народного господарства. Водночас варто відзначити, що за короткий термін зросла кількість відділів раціоналізації у складі як правлінь трестів, так і заводууправлінь. Зокрема, станом на перше півріччя 1927 р. їх кількість тільки у 9 трестах республіки сягала 87, а вже станом на 1 січня 1929 р. – 180. Згорання непу, як і ряду інших ринково-рентабельних ініціатив, таких як раціоналізаторська ініціатива, маємо шукати не у партійних дискусіях 1920-х років чи боротьбі партійно-державних угруповань, а значно раніше і в ідеологічних уявленнях на «побудову соціалістичного суспільства».

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров О. Перехідна економіка як предмет економічної теорії. *Господарство України*. 1929. № 7–8. С. 55–67.
2. Андріянов О. Про закономірності перехідного періоду. Харків: Пролетар, 1932. 52 с.
3. Бакуменко П. І. Українська РСР в період відбудови народного господарства

1921–1925 рр. Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1960. 107 с.

4. Бут А., Добров П. «Экономическая контрреволюция» в Украине в 20–30 гг. XX в.: от новых источников к новому осмыслению. Донецк: КНИГИС, 2000. 312 с.

5. Бут О. М. Проблеми управління промисловістю: історичний досвід і уроки. Київ: Либідь, 1990. 226 с.

6. Гальперин И. Н. Управление социалистическим общественным производством (на материалах промышленности УССР в восстановительный период). Харьков: Изд-во Харьковского ун-та, 1966. 292 с.

7. Горбоватий М. Д. Розвиток і вдосконалення організаційних форм управління промисловістю. Київ: Наукова думка, 1975. 160 с.

8. Гринчуцький В. Державне регулювання промисловості в роки НЕПу. *Вісник ТДТУ*. 1996. № 1. С. 52–57.

9. Гринчуцький В. І. Трести 20-х років. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 1992. Вип. 2. С. 35.

10. Гринчуцький В. І. Промислові трести України в двадцять роки. Київ: Наукова думка, 1997. 180 с.

11. Гроссман М. ВСНХ и тресты. *Предприятие*. 1927. № 1. С. 7–12.

12. Гроссман М. Еще и еще раз о взаимоотношениях трестов с предприятиями. *Предприятие*. 1923. № 3. С. 5–11.

13. Гроссман М. За перевод предприятий на хозрасчет. *Предприятие*. 1926. № 9. С. 4–7.

14. Дерев'янкін Т., Кульчицький С. Економічний розвиток Радянської України (1917–1970 рр.). Київ: Наукова думка, 1970. 115 с.

15. Доценко О. Г. Соціально-економічний і політичний розвиток України в 20–30 роках XX ст. Київ: Правові джерела, 2002. 223 с.

16. Кактынь А. Очередные задачи хозяйственного строительства. *Вопросы советского хозяйства и управления*. 1924. № 2–3. С. 31–47.

17. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898–1970): в 2 т. / упоряд. і гол. ред. І. М. Кривенко та ін. Київ: Політвидав України, 1979. Т. 2. 521 с.

18. Красногорский Г. М. Местная трестированная промышленность Украины. *Хозяйство Украины*. 1924. № 12–13. С. 98–117.

19. Кульчицький С. В. УССР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.). Київ: Вид-во НАН України, 1995. 203 с.

20. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу. Київ: Вікар, 1999. 736 с.

21. Нариси розвитку народного господарства Української РСР / [упор. і гол. ред. В. С. Синяківський та ін.]. Київ: Вид-во АН УРСР, 1949. 579 с.

22. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні. Київ: Наукова думка, 1966. 488 с.

23. Пиріг О. А. НЕП: більшовицька політика імпровізації. Київ: Київський національний торговельно-економічний ун-т, 2001. 274 с.

24. Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период восстановления народного хозяйства (1921–1925 гг.): сб. документов и материалов / учред. и главн. ред. М. Зобков и др. Киев: Политиздат Украины, 1964. 593 с.

25. Романов В. М. Рационализация на предприятиях Укртрестсельмаша. *Предприятие*. 1927. № 6. С. 73–76.

26. Сушко О. О. Непмани: соціально-історичний тип приватних підприємців в УСРР (1921–1929). Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. 94 с.

27. Трихрест М. НЕП на Україні. Відень: Наша книгозбірня, 1947. 37 с.

28. Черненко М. В. Перехід до нової економічної політики на Україні. Київ: Наукова думка, 1955. 38 с.

REFERENCES

1. ALEKSANDROV, O. (1929). Transition-al Economy as a Subject of Economic Theory. *Hospodarstvo Ukrayiny* (Economy of Ukraine), №7–8, pp. 55–67. [in Ukr.]

2. ANDRIIANOV, O. (1932). *About the Regularities of the Transition Period*. Kharkiv: Proletar, 52 p. [in Ukr.]

3. BAKUMENKO, P. (1960). *Ukrainian*

- SSR During the Reconstruction of the National Economy in 1921–1925. Kyiv: Kyiv Unoversity Publishing House, 107 p. [in Ukr.]
4. BUT, A., DOBROV, P. (2000). “Economic Counterrevolution” in Ukraine in 20s and 30s of 20th Century: from New Sources to New Understanding. Donetsk: KNITIS. 312 p. [in Ukr.]
 5. BUT, O. (1990). *Problems of Industrial Management: Historical Experience and Lessons*. Kyiv: Lybid, 226 p. [in Ukr.]
 6. HALPERYN, I. (1966). *Management of Socialist Social Production (Based on the Materials of the Industry of the Ukrainian SSR in the Recovery Period)*. Kharkov: Kharkov University Publishing House, 292 p. [in Ukr.]
 7. HORBOVATYI, M. (1975). *Development and Improvement of Organizational Forms of Industrial Management*. Kyiv: Naukova dumka, 160 p. [in Ukr.]
 8. HRYNCHUTSKYI, V. (1996). State Regulation of Industry during the NEP Years. *Visnyk TDTU* (Scientific Journal of the Ternopil National Technical University), №1, pp. 52–57. [in Ukr.]
 9. HRYNCHUTSKYI, V. (1992). Trusts of the 20s. *Problems of History of Ukraine: Facts, Judgements, Search*. Issue 2, 35 p. [in Ukr.]
 10. HRYNCHUTSKYI, V. (1997). *Industrial Trusts of Ukraine in the Twenties*. Kyiv: Naukova dumka, 180 p. [in Ukr.]
 11. HROSSMAN, M. (1927). SSNE and Trusts. *Predpryiatye* (Enterprise), №1, pp. 7–12. [in Rus.]
 12. HROSSMAN, M. (1923). Again and Again about the Relationship of Trusts with Enterprises. *Predpryiatye* (Enterprise), №3, pp. 5–11. [in Rus.]
 13. HROSSMAN, M. (1926). For the Transfer of Enterprises to Self-Financing. *Predpryiatye* (Enterprise), №9, pp.4–7. [in Rus.]
 14. DEREVIANKIN, T., KULCHYTSKYI, S. (1970). *Economic Development of Soviet Ukraine (1917–1970)*. Kyiv: Naukova dumka, 115 p. [in Ukr.]
 15. DOTSENKO, O. (2002). *Socio-Economic and Political Development of Ukraine in the 20s and 30s of the 20th Century*. Kyiv: Pravovi dzhherela, 223 p. [in Ukr.]
 16. KAKTYN, A. (1924). Next Tasks of Economic Construction. *Voprosy sovetskoho khoziaistva y upravleniya* (Issues of Soviet Economy and Management), №2–3, pp. 31–47. [in Ukr.]
 17. KRYVENKO, I., comp., ed., et al. (1979). *CPSU in Resolutions and Decisions of Congresses, Conferences and Plenums of the Central Committee (1898-1970)*: in 2 Vol. Kyiv: Polytyvydav Ukrainy, Vol. 2, 521 p. [in Ukr.]
 18. KRASNOHORSKYI, H. (1924). Local Trusted Industry of Ukraine. *Khoziaistvo Ukrainy* (Economy of Ukraine), №12–13, pp. 98–117. [in Ukr.]
 19. KULCHYTSKYI, S. (1995). *Ukrainian SSR in the Era of the New Economic Policy (1921–1928)*. Kyiv: NASU Publishing House, 203 p. [in Ukr.]
 20. LANOVYK, B., MATESIAKEVYCH, Z., MATEIKO R. (1999). *Economic History of Ukraine and the World*. Kyiv: Vikar, 736 p. [in Ukr.]
 21. SYNIAKIVSKYI, V. (1949). *Essays on the Development of the National Economy of the Ukrainian SSR*. Kyiv: Academy of Sciences of Ukrainian SSR, 579 p. [in Ukr.]
 22. NESTERENKO, O. (1966). *Development of Industry in Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka, 488 p. [in Ukr.]
 23. PYRIH, O. (2001). *NEP: Bolshevik Policy of Improvisation*. Kyiv: Kyiv National Trade and Economic University, 274 p. [in Ukr.]
 24. ZOBKOV, M., comp., ed., et al. (1964). *Promyshlennost i rabochyi klass Ukraynskoi SSR v period vosstanovlenia narodnoho khoziaistva (1921–1925)* (Industry and the Working Class of the Ukrainian SSR during the Period of Restoration of the National Economy (1921–1925): Collection of Documents and Materials. 593 p. [in Ukr.]
 25. ROMANOV, V. (1927). Rationalisation at the Enterprises of Uktrestsylv mash. *Predpryiatye* (Enterprise), №6, pp.73 - 76. [in Rus.]
 26. SUSHKO, O. (2003). *NEPmans: a Socio-Historical Type of Private Entrepreneurs in the USSR (1921–1929)*. Kyiv: NPDU, 94 p. [in Ukr.]
 27. TRYKHREST, M. (1947). *NEP in Ukraine*. Vienna: Nasha knyhozhbirnia, 37 p. [in Ukr.]
 28. CHERNENKO, M. (1955). *Transition to a New Economic Policy in Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka. 38 p. [in Ukr.]